

کاربرد استصحاب تعلیقی در احکام فقهی

فاطمه مربی طزره^۱

چکیده

استصحاب تعلیقی یا استصحاب حکم معلق به معنای «حکم کردن به بقای حکم تعلیقی بعد از شک در تغییر حالات آن موضوع»، یکی از مباحث چالش برانگیز و اختلافی در میان اصولیون امامیه است و منجر به اختلاف در مبانی اصولی و تغییر رویکرد فقها گردیده که به نوبه خود در اختلاف فتاوی ایشان در ابواب مختلف فقهی تاثیرگذار است. پژوهش حاضر با شیوه مطالعات کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی به بررسی تطبیقات فقهی استصحاب تعلیقی در باب عبادات و معاملات و احکام پرداخته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که استصحاب تعلیقی در ابواب عبادی همچون نجاسات و مطهرات، غسل و تیمم و صلوه، در معاملاتی همچون وصیت، ضمان، نکاح و عتق و در احکامی همچون ارث، صید و ذباحت، اطعمه و اشربه، احیای موات و احکام تقلید دارای ثمره است که می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مسائل مهم فقهی باشد.

کلید واژه ها: استصحاب تعلیقی، تطبیقات فقهی، عبادات، معاملات، احکام.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمه الزهرا سلام الله علیها، پونک، تهران، ایران.

مقدمه

دین مبین اسلام که به دنبال رشد و تکامل جامعه‌ی انسانی استوار است برای اصلاح عقاید و تزکیه‌ی اخلاق و تنظیم آداب و حقوق انسان‌ها، تعالیم، دستورات و قوانینی قرار داده است که به نحو اجمال و کلی در قرآن کریم و فرامین پیشوایان دین مطرح و توسط پیامبر اکرم(ص) و ائمه معصومین(ع) به مردم ابلاغ شده است.

اینکه شریعت اسلام مشتمل بر احکام شرعی الزامی باشد، یک امر ضروری و بدیهی است و احتیاج به استدلال ندارد و این احکام الزامی هم که شامل واجبات و محرمات الهی است، متکفل سعادت بشر و در جهت تأمین مصالح مادی و معنوی آنهاست. برای به دست آوردن احکام و استنباط دستورات شریعت اسلام در درجه‌ی اول باید به منابع کتاب، سنت، اجماع و عقل مراجعه کرد و با کمک قواعد اصول فقه به استنباط احکام شرعی از آن منابع پرداخت. اما همیشه چنین نیست که هر حکم شرعی قابل استنباط از منابع یاد شده باشد، بلکه بعضی مواقع و در خصوص برخی مسائل فقهی برای به دست آوردن مسأله، نیاز به اصولی می‌باشد که در اصطلاح به آنها اصول عملیه گفته می‌شود. اصول عملیه کلیه که در همه ابواب فقه کاربرد دارد چهار اصل است که یکی از آنها استصحاب نام دارد. استصحاب یعنی آن یقینی که قبلاً محقق بوده است را در مرحله بعدی امتداد داده و همراه داشته باشیم.

استصحاب تعلیقی در مقابل استصحاب تنجیزی است و عبارت است از استصحاب حکم تعلیق شده بر وصفی مانند حرمت آب انگور که مشروط به جوش آمدن آن است. استصحاب تعلیقی باقی دانستن حکم معلق بر موضوعی است که یکی از اوصاف آن تغییر کرده باشد. برخی فقها هم چون مرحوم بحر العلوم، شیخ انصاری، آخوند خراسانی و آقا ضیای عراقی ثبوت حکم را اعم از عالم خارج دانسته و این استصحاب را حجت می‌دانند و برخی فقها همچون صاحب ریاض المسائل، سید مجاهد در مفاتیح العلوم، میرزای نائینی و آیت الله خویی بر اساس مبنای خود در اعاده قیود حکم به موضوع و تفکیک حقیقت حکم به مرحله جعل و مجعول قائل به عدم اجرای استصحاب در این نوع حکم هستند.

پژوهش‌های گوناگونی پیرامون استصحاب و احکام مترتب بر آن به نگارش در آمده است، اما به طور مستقل در مورد کاربرد استصحاب تعلیقی در احکام فقهی پژوهش مستقلی انجام نشده، بلکه در درس‌های خارج اصول به آن پرداخته شده است. مقاله‌ای با عنوان "بررسی تطبیق دلیل حجیت استصحاب بر حکم تعلیقی" از مهدی حسن پور چاپ شده در مجله فقیهانه، بهار ۱۳۹۷، سال سوم، شماره ۶، از صفحه ۱۱۲ تا ۱۲۷، به تعریف استصحاب تعلیقی و به حجیت یا عدم حجیت استصحاب بر حکم تعلیقی پرداخته شده است. اهمیت و نوآوری این مقاله از آن جهت است که سعی نموده است به طور مستقل در خصوص کاربرد استصحاب تعلیقی در احکام جزئی فقهی پرداخته و کوشش نموده است با تعریفی از استصحاب تعلیقی و حجیت آن در گستره فقهی کاربرد استصحاب تعلیقی در فقه را تبیین و موارد آن را احصا نماید.

استصحاب

استصحاب در لغت از ریشه «صحب» مصدر باب استفعال است. اهل لغت استصحاب را به ملائم با چیزی بودن (و کل شیء لاءَمَ شیئاً فقد استصحبه)^۱، چیزی را همراه شخصی قرار دادن (أَصْحَبَتْهُ الشَّيْءَ: جعلته له صاحباً)^۲، دعوت به همراهی کردن (أَسْتَصْحَبَ الرَّجُلَ دَعَاهُ إِلَى الصُّحْبَةِ وَكُلَّ مَا لَازِمَ شَيْئاً فَقَدْ استصحبه)^۳ و با خود داشتن، به همراهی طلبیدن چیزی یا همراهی دو چیز با یکدیگر

^۱ خلیل بن احمد فراهیدی، *العين*، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، قم، موسسه دارالهیجره، ۱۴۰۹ ه.ق. چاپ دوم، جلد سوم، ص ۱۲۴؛ ابونصر جوهری، *صاحح اللغة*، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، بیروت، مؤسسه دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ ه.ق، چاپ چهارم، جلد اول، ص ۱۶۲.

^۲ ابونصر جوهری، همان، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، جلد اول، ص ۱۶۱؛ مرتضی، زبیدی، *تاج العروس*، تحقیق علی شیری، بیروت، انتشارات دارالفکر، ۱۴۱۴ ه.ق، چاپ اول، جلد دوم، ص ۱۴۱.

^۳ محمد بن مکرم ابن منظور، *لسان العرب*، بیروت، انتشارات دارالصادر، ۱۴۱۴ ه.ق، چاپ سوم، جلد اول، ص ۵۲۰.

است^۱ و از همین معنی لغوی استصحاب است که فقها گفته اند یکی از مبطلات نماز استصحاب
اجزای حیوان حرام گوشت در نماز است.^۲

از منظر آخوند خراسانی تعاریف متفاوتی از استصحاب وجود دارد اما همگی به یک معنا و
مفهوم اشاره دارند و آن عبارت است از «حکم به بقای حکم» یا «بقای موضوع دارای حکمی که در
بقائش شک داریم».^۳

طبق دیدگاه شیخ انصاری، محکم‌ترین تعریف در بین تعاریف اصولیون از جهت سالم بودن از
اشکال و کوتاه ترین آنها از جهت الفاظ "بقاء ما کان" به معنای «باقی گذاردن و باقی نگه داشتن
همان چه که بود بر حالتش» است. مراد از "ابقاء" حکم عقل یا شرع به بقاء و باقی ماندن است،
زیرا شرع و عقل به بقاء موجود سابق بر همان حالتش حکم می‌کنند، نه آنکه موجود سابق را به
عنوان مصاحب و همراه بگیرند. و داخل شدن وصف "کون: بودن در سابق" در موضوع "ماکان:
آنچه در سابق بوده است" اشاره به علیت آن وصف برای حکم شرع یا عقل به ابقاء دارد. بنابراین
علت ابقاء همان وجود داشتن در زمان پیشین است. یعنی چون در گذشته موجود بوده، اکنون نیز
هرگاه شک شود بر همان حالت و وجودش موجود است، و کون سابق را علت وجود لاحق می‌گیرند.
پس ابقاء ماکان گاهی به خاطر بقاء علت آن می‌باشد مانند بقاء حرمت مایع به سبب بقای سکر آن
و گاهی به خاطر بقای دلیل آن می‌باشد مانند بقای حکم گندم از قبیل: حرمت، طهارت و
نجاست، هنگام آرد یا خمیر و یا نان گردیدن؛ زیرا دلیلی که مثبت حکم گندم است شامل جمیع
حالات متبدل برای قطع به عدم مدخلیت عنوان "گندم" در آن می‌شود و این دو ابقاء به سبب
استصحاب نیستند. و گاهی ابقاء ماکان صرفاً بخاطر بودن پیشین آن است یعنی چون در گذشته
موجود بوده است، اکنون نیز می‌گوییم موجود است و فقط این قسم استصحاب می‌باشد. بسیاری از

^۱ احمد پاکتچی، *دایره المعارف بزرگ اسلامی*، تهران، انتشارات دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۵، چاپ دوم،
ج ۹، ص ۶۷۴.

^۲ مرتضی انصاری، *فرائد الاصول*، ترجمه و شرح محمد مسعود عباسی زنجانی، تهران، انتشارات دارالعلم، ۱۴۰۰،
چاپ ششم، ج ۳، ص ۷.

^۳ محمد کاظم خراسانی، *کفایة الاصول*، ترجمه و شرح محمد مسعود عباسی زنجانی، قم، انتشارات دارالفکر،
۱۳۸۸، چاپ دوم، ج ۳، ص ۱۵۳.

اصوليون اماميه بيان کرده اند: «استصحاب، اثبات حکم در زمان شک است به خاطر وجود داشتن آن حکم در زمان سابق بر آن زمان»^۱

استصحاب تعلیقي

حکم یا منجز است یا معلق. حکم تنجیزی مثل وجوب نماز ظهر بعد از زوال، حکم تعلیقي مثل حرمت آب انگور در هنگام غلیان و جوشش. استصحاب تعلیقي، حکم به بقای حکم تعلیقي بعد از شک در تغییر حالات آن موضوع است. استصحاب تعلیقي، استصحابی است که وجود چیزی معلق بر وجود چیز دیگر شده باشد.^۲

به عبارتی در شریعت، «نسبت به موضوعی، حکم به صورت مشروط تعلق گرفته باشد، سپس تغییراتی در موضوع پدید آید و حالاتی بر آن عارض شود، هرچند موجب تغییر موضوع نمی شود ولی ایجاد شک می کند که آیا با توجه به آن تغییر حالت باز هم حکم تعلیقي بر این موضوع تغییر یافته، مترتب است یا نه؛ مثلاً در برخی روایات آمده: «العنب اذا غلی یحرم» یعنی حکم حرمت تعلیقي و مشروط به جوش، بر انگور بار شده است. در صورت تبدیل انگور به کشمش بر فرض که عنوان انگور یا کشمش بودن، از حالات موضوع بوده و باعث تغییر موضوع در عرف نمی شود، سوال این است که اگر انگور قبل از غلیان، تبدیل به کشمش شود، آیا حکم حرمت تعلیقي (حرمت معلق بر غلیان) که برای انگور ثابت بوده، برای کشمش نیز ثابت است یا خیر؟ در این مورد برخی قائل به استصحاب تعلیقي هستند.»^۳

طبق دیدگاه آخوند خراسانی «همانطور که وقتی متیقن سابق، حکم فعلی مطلق باشد، در جریان استصحاب آن اختلاف نظر و اشکالی وجود ندارد، به همین ترتیب نیز در جایی که متیقن

^۱ مرتضی انصاری، *فرائد الاصول*، ترجمه و شرح محمد مسعود عباسی زنجانی، ج ۳، صص ۷-۸.

^۲ طیبیه بلوردی، *استصحاب تعلیقي طبق مبنای امام خمینی*، دو فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات اصول فقه امامیه، شماره ۱۹، سال دهم، بهار و تابستان ۱۴۰۲، ص ۶۰.

^۳ روح الله موسوی خمینی، *الرسائل*، قم، انتشارات مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۰ ه.ق، چاپ اول، ج ۱، صص ۱۶۸-۱۶۹.

احیاگر دوم. زیرا اگر شخص زمین را پیش از احیای اول احیا می‌کرد حق وی ثابت بود. پس این قضیه شرطی به بعد از احیای اول نیز سرایت داده شده و استصحاب می‌شود.^۱

ه) ارث

هم چنین در باب ارث گفته شده که شخصی است که احتمال داده شده به دلیل ارتکاب قتل یا کافر شدن، از محروم ارث شود؛ در مورد این شخص می‌توان گفت قبل از تحقق عامل شک اگر موروث از دنیا می‌رفت، این شخص وارث او بود. حال که شده عامل محرومیت از ارث محقق شده یا نه همان قضیه‌ی تعلیقیه استصحاب می‌شود.^۲

نتیجه گیری

استصحاب تعلیقی حکم به بقای حکم تعلیقی بعد از شک در تغییر حالات آن موضوع است. استصحاب تعلیقی استصحابی است که وجود چیزی معلق بر وجود چیز دیگر شده باشد. بدین صورت که گاهی مستصحب امری است که در سابق بالفعل موجود بوده است. مانند نماز که معلق بر چیزی نبوده است. در صورت شک در بقا یا ارتفاع وجوب نماز استصحاب بقای وجوب نماز جاری می‌شود. ولی اگر مستصحب امری موجود باشد ولی بر فرض وجود امری دیگر، وجود مستصحب وجودی تعلیقی است. مانند حرمت آب انگور که معلق بوده است بر غلیان آن. اگر مبنا بر جریان استصحاب تعلیقی باشد؛ هرگونه تحقق وجودی خواه وجود معلق و خواه وجود منجز که برای مستصحب ثابت شود، و در ارتفاع آن شک حاصل شود، اصل استصحاب مقتضی بقای آن مستصحب است.

^۱ محمد باقر صدر، پژوهشی در فقه اراضی احیای موات، ترجمه عبدالله امینی پور، فصلنامه علمی-پژوهشی فقه، دوره ۱۷، شماره ۶۴، تیرماه ۱۳۸۹،

^۲ درس خارج اصول سیدجواد شبیری، ۱۴۰۰/۱۰/۷، قابل مشاهده در http://eshia.ir/feqh/archive/text/shobeiry_mohammad/osool/1400/14001007 آخرین

بازدید ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

با مطالعه منابع در دسترس مشخص گردید که به زعم قائلین به این استصحاب در ابواب عبادات، معاملات و احکام کاربردهای گوناگونی دارد و به برخی از مهمترین آن ها پرداخته شد. در باب عبادات به کاربرد آن در نماز، غسل، حج و تیمم اشاره شد. در باب معاملات نیز ثمرات این اصل عملی در ضمان، نکاح و وصیت بیان شد و در نهایت در باب احکام در موضوعات تقلید و احیای موات، ارث، اطعمه و اشربه و صید و ذباحه از این منظر بحث و بررسی صورت گرفت.

منابع و مأخذ

فهرست کتب

۱. آشتیانی، محمدحسن، *بحرالفوائد فی شرح الفرائد*، تحقیق سیدمحمدحسن موسوی، قم، انتشارات ذوی القربی، ۱۴۳۰ ه.ق، چاپ اول، ج ۳.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، انتشارات دارالصادر، ۱۴۱۴ ه.ق، چاپ سوم، ج ۱.
۳. امامی خوانساری، احمد، *الحاشیه الثانیه علی المکاسب*، بی جا، بی نا.
۴. انصاری، مرتضی، *فرائد الاصول*، ترجمه و شرح محمدمسعود عباسی زنجانی، تهران، انتشارات دارالعلم، ۱۴۰۰، چاپ ششم، ج ۳.
۵. پاکتچی، احمد، *دایره المعارف بزرگ اسلامی*، تهران، انتشارات دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۵، چاپ دوم، ج ۹.
۶. جوهری، ابونصر، *صاحح اللغة*، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، بیروت، مؤسسه دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ ه.ق، چاپ چهارم، ج ۱.
۷. حلی، ابولقاسم نجم الدین، *شرائع الاسلام فی المسائل الحلال و الحرام*، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ ه.ق، چاپ دوم، ج ۲.
۸. خراسانی، محمد کاظم، *کفایه الاصول*، ترجمه و شرح محمدمسعود عباسی زنجانی، قم، انتشارات دارالفکر، ۱۳۸۸، چاپ دوم، ج ۳.
۹. زبیدی، مرتضی، *تاج العروس*، تحقیق علی شیری، بیروت، انتشارات دارالفکر، ۱۴۱۴ ه.ق، چاپ اول، ج ۲.
۱۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العين*، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، قم، مؤسسه دارالهجره، ۱۴۰۹ ه.ق، چاپ دوم، ج ۳.
۱۱. لنکرانی، محمد فاضل؛ حسینی قمی، محمد، *ایضاح الکفایه*، قم، انتشارات دارالکتاب، ۱۳۸۵، چاپ پنجم، ج ۴.

۱۲. موسوی خمینی، سید روح الله، *الرسائل*، قم، انتشارات مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۰ ه.ق، چاپ اول، ج ۱.

۱۳. همدانی، آقا رضا، *مصباح الفقیه*، تحقیق مؤسسه جعفریه لاحیاء التراث، قم، انتشارات آوای منجی، ۱۴۲۰ ه.ق، چاپ اول، ج ۴.

فهرست مقالات

۱۴. بلوردی، طیه، ۱۴۰۲، *استصحاب تعلیقی طبق مبنای امام خمینی (ره)*، دو فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات اصول فقه امامیه، شماره ۱۹، سال دهم، بهار و تابستان ۱۴۰۲.
۱۵. حسن پور، مهدی، ۱۳۹۷، *بررسی تطبیق دلیل حجیت استصحاب بر حکم تعلیقی*، نشریه فقیهانه، بهار ۱۳۹۷، سال سوم، شماره ۶.
۱۶. صدر، محمدباقر، ۱۳۸۹، *پژوهشی در فقه اراضی احیای موات*، ترجمه عبدالله امینی پور، فصلنامه علمی-پژوهشی فقه، تیر ۱۳۸۹، دوره ۱۷، شماره ۶۴.

فهرست دروس خارج

۱۷. درس خارج اصول سیدجواد شبیری، ۱۴۰۰/۱۰/۷. قابل مشاهده در http://eshia.ir/feqh/archive/text/shobeiry_mohammad/osool/1400/14001007 آخرین بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹
۱۸. درس خارج فقه سیدجواد شبیری، ۱۳۸۴/۰۱/۲۷ قابل مشاهده در <http://sath3.eshia.ir/Feqh/Archive/text/shobeiry/feqh/83/840127> آخرین بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹
۱۹. درس خارج فقه مهدی گنجی، ۱۳۹۴/۱۰/۱۲ قابل مشاهده در <http://eshia.ir/feqh/archive/text/ganjee/feqh/94/941012> آخرین بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۰. درس خارج فقه احمد عابدی ۱۳۹۸/۲/۲، قابل مشاهده در
آخرین <https://3.eshia.ir/feqh/archive/text/abedi/feqh/97/980202>،

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۱. درس خارج فقه احمد عابدی ۱۳۹۸/۰۹/۱۸، قابل مشاهده در
آخرین <http://www.eshia.ir/feqh/archive/text/abedi/feqh/98/980918>

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۲. درس خارج اصول محسن فقیهی ۱۴۰۳/۳/۶، قابل مشاهده در
آخرین <https://3.eshia.ir/feqh/archive/text/faqihi/osool/1402/14030306>

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۳. درس خارج فقه محسن فقیهی، ۱۴۰۱/۱۰/۱۳، قابل مشاهده در
آخرین <https://sath3.eshia.ir/feqh/archive/text/faqihi/feqh2/1401/1401101>

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۴. درس خارج فقه جوادی آملی ۱۳۹۶/۸/۱، قابل مشاهده در
آخرین <http://eshia.ir/feqh/archive/text/javadi/feqh/96/960801>

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۵. درس خارج اصول محمد محمدی قایینی، ۱۳۹۶/۲/۲۶، قابل مشاهده در
آخرین <https://www.eshia.ir/feqh/archive/text/ghaeeni/osool/95/960226>

بازدید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

۲۶. نشست تخصصی کاربرد استصحاب تعلیقی در فقه، قابل مشاهده در:
آخرین <https://mfeb.ir/home/?p=15232> بازدید ۱۴۰۳/۵/۱۲